

Θεοδωράκης
Μίκης

Ο ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

■ Τα άγνωστα γεγονότα
πίσω από τα μεγάλα τραγούδια
του Μίκη

■ Πώς έγραψε τη «Ρωμιοσύνη»,
τον «Επιτάφιο»
και το «Αΐον Εστί»

■ Από την εξορία, στην Κούβα
με τον Κάστρο και
στη Χιλή του Νερούδα

• ΣΕΛ. 20-25

20 ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ 1925-2021

Η οικογένεια Θεοδωράκη στον Γαλατά της Κρήτης το 1954

των
Αναστασίας
Κουκά
anastasiakouka@yahoo.com

Τivas
Μανδηλαρά
tinam@protothema.net

Η προσωπικότητα που σφράγισε ανεξίτηλα την Ελλάδα του 20ού αιώνα, ο οικουμενικός καλλιτέχνης, ο ιδιοφυής συνθέτης, ο ασυμβίβαστος αγωνιστής, ο λαϊκός ήρωας, ο τελευταίος των μεγάλων, ο Μίκης Θεοδωράκης, δεν μένει για εδρά. Το προί της περασμένης Πέμπτης η καρδιά του, αυτή η μεγάλη και γενναία καρδιά, που χτύπηγε για 96 ολόκληρα χρόνια στον ρυθμό της μουσικής, της ποίησης και της αένας διεκδίκησης της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, σταμάτησε να χτυπά και ο διαχρονικός μύθος του πέρασε

Πρωταγωνιστής της Ιστορίας

Τα άγνωστα γεγονότα της μουσικής και οι σπουδαίες προσωπικότητες με τις οποίες συνευρέθηκε ο Μίκης

Ο Μίκης Θεοδωράκης φωτογραφίζεται με φόντο την Ακρόπολη. Κάτω με τον Γιάννη Ρίτσο

Τα μεγάλα έργα
Πώς συνέθεσε σε ένα απόγευμα τη «Ρωμοσύνη»

Άμεσα συναρπασμένος με την Ιστορία του 20ού αιώνα -όχι μόνο την ελληνική αλλά την παγκόσμια- ο Μίκης Θεοδωράκης βρέθηκε στην καρδιά των γεγονότων είτε ως συνθέτης, είτε ως άνθρωπος των αγώνων, συμβάλλοντας πολλές φορές καταλυτικά στη διαμόρφωσή τους. Συναντήθηκε με προσωπικότητες που έγραψαν Ιστορία, συμμετείχε σε διαφορετικά κυβερνητικά σχήματα, επηρέασε με τη μουσική του τον ελληνικό λαό αλλά και τους λαούς της Αργεντινής, της Χιλής, της Κούβας, της Παλαιστίνης.

Εξοριστος ήδη σε νεαρή ηλικία στην Ικαρία, εμπνεύστηκε εκεί τα λαϊκά ακούσματα που θα συντάρασαν τον κόσμο. Παρενέβη ενεργά στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους Ισραηλινούς και τους Παλαιστίνιους και δεν αρνήθηκε να συνθέσει τον εθνικό ύμνο των δευτε-

ρων ως τη «Νήσο των Αζορών»! Συνόδευσε την Εντίθ Πιαφ στη σκηνή σε μία από τις τελευταίες της εμφανίσεις, συνέθεσε το «Canto Olympico» που άνοιξε τους Ολυμπιακούς της Βαρκελώνης, ενώ τα τραγούδια του έπαιζαν στον ραδιοφωνικό σταθμό της Καμπούλ όταν δώξανε τους Ταλιμπάν το 2001.

Τα γεγονότα της ζωής του είναι πραγματικά ανεξάντλητα, άμεσα συνδεδεμένα με τις πιο κρίσιμες σελίδες της Ιστορίας.

«Εμπνευση» από τα επεισόδια

Η έλευση του 1966 προμήνυε μια χρονιά γεμάτη πολιτικά γεγονότα για την πολίτευση τότε Ελλάδα με την υπερπασακική κυβέρνηση Ιωάννη Παρασκευόπουλου να παραπαίει και τον βασιλιά να λείπει στο πρωτοχρο-

ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ / ΚΥΡΙΑΚΗ 5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2021

πλέον στην άφραρτη σφαίρα της αθανασίας.

Η Ελλάδα θρηνεί για την απώλεια του ανθρώπου-σύμβολο που την ταξίδεψε, την έκανε περήφανα και την υπερασπίστηκε με πάθος στα πέρατα του κόσμου, οι Έλληνες τον ευγνωμονούν για την προσφορά του και την αμύθητη αξία πολιτιστική και ιδεολογική κληρονομιά που τους άφησε ενώ την ίδια στιγμή όλη η υφήλιος υποκλίνεται στον μέγα καλλιτέχνη και άνθρωπο. Και όλοι μαζί αναφωνούν: «Αθάνατος Εστί!»

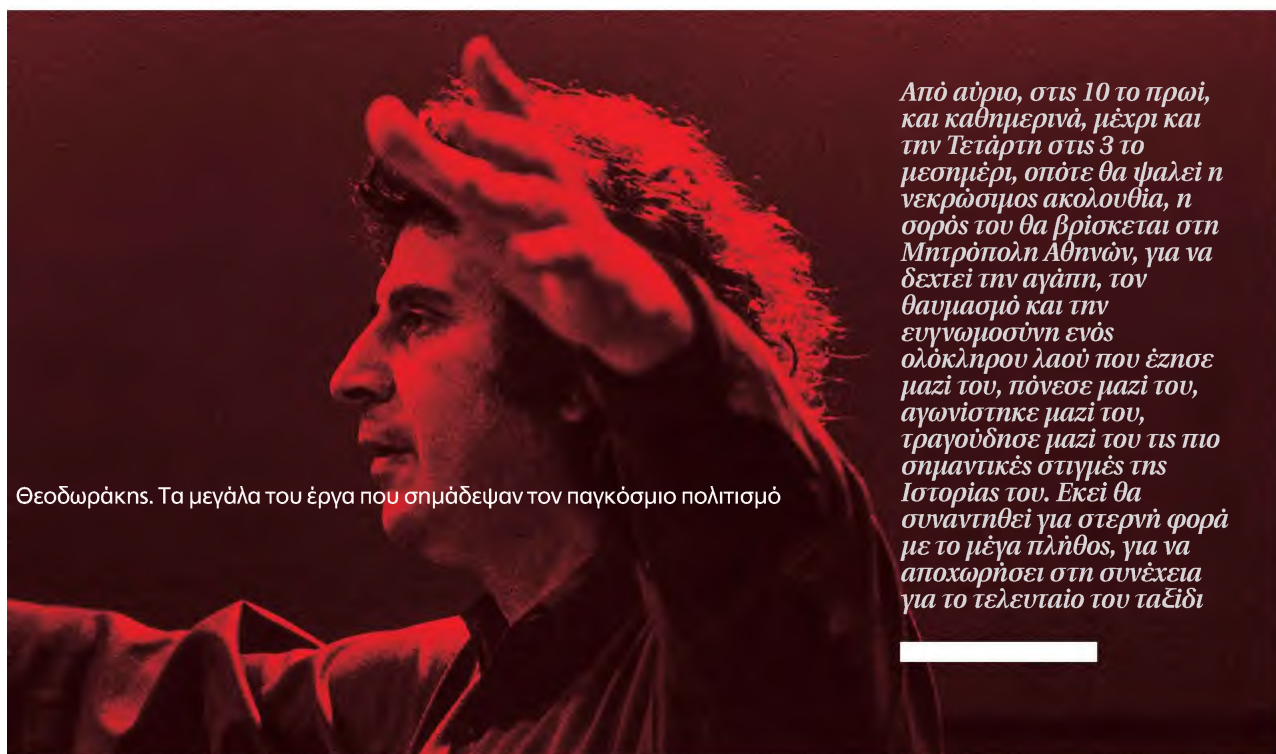
Γιατί η υπόσταση του Μίκη Θεοδοράκη μπορεί να πέρασε σε ένα άλλο σύμπαν, η πνευματική του σφραγίδα ωστόσο θα παραμείνει ανεξίτηλη στους αιώνες μέσα από τις ιδιοφώνες μουσικές του, τους στίχους των μεγάλων ποιητών που με τόσον

σεβασμό αλλά και θεία έμπνευση μελοποίησε, μέσα από τις ανεπανώλιπτες ερμηνείες εκείνων που τον τραγούδησαν, μέσα από τη «Ρομιόσυνη» της ίδιας του της ύπαρξης.

Από αύριο, στις 10 το πρωί, και καθημερινά, μέχρι και την Τετάρτη στις 3 το μεσημέρι, οπότε θα ψαλεί η νεκρώσιμος ακολουθία, η σορός του θα βρίσκεται στη Μητρόπολη Αθηνών, για να δεχτεί την αγάπη, τον θαυμασμό και την ευγνωμοσύνη ενός ολόκληρου λαού που έζησε μαζί του, πόνεσε μαζί του, αγωνίστηκε μαζί του, τραγούδησε μαζί του τις πιο σημαντικές στιγμές της Ιστορίας του, μιας Ιστορίας της οποίας ο ίδιος υπήρξε αναμφισβήτητος μεγάλος πρωταγωνιστής. Εκεί θα συναντηθεί για στερνή φορά με το μέγα πλήθος για να απο-

χωρήσει στη συνέχεια για το τελευταίο του ταξίδι. Ένα ταξίδι που, σύμφωνα με την τελευταία επιθυμία του ίδιου, θα πρέπει να έχει ως προορισμό την Κρήτη και τον αγαπημένο του Γαλατά Χανίων, όπου κείνεται και τον περιμένουν οι γονείς και ο αδελφός του. Η εκπλήρωση της επιθυμίας του αυτής συνάντησε, δυστυχώς, εμπόδια τις προηγούμενες ημέρες, έγινε αντικείμενο έντονων συζητήσεων και πιέσεων, έφτασε μέχρι την πόρτα της Δικαιοσύνης, με τα δύο παιδιά του, τη **Μαργαρίτα** και τον **Γιώργο** να δηλώνουν τελικά πως «*θα σεβαστούμε την επιθυμία του πατέρα μας για τον τόπο της ταφής του*».

Όλα αυτά όμως δεν αρμόζουν στον Μίκη. Γιατί είναι «μικρά» κι εκείνος «μέγας».

Θεοδοράκης. Τα μεγάλα του έργα που σημάδεψαν τον παγκόσμιο πολιτισμό

Από αύριο, στις 10 το πρωί, και καθημερινά, μέχρι και την Τετάρτη στις 3 το μεσημέρι, οπότε θα ψαλεί η νεκρώσιμος ακολουθία, η σορός του θα βρίσκεται στη Μητρόπολη Αθηνών, για να δεχτεί την αγάπη, τον θαυμασμό και την ευγνωμοσύνη ενός ολόκληρου λαού που έζησε μαζί του, πόνεσε μαζί του, αγωνίστηκε μαζί του, τραγούδησε μαζί του τις πιο σημαντικές στιγμές της Ιστορίας του. Εκεί θα συναντηθεί για στερνή φορά με το μέγα πλήθος, για να αποχωρήσει στη συνέχεια για το τελευταίο του ταξίδι

νάτικο διάγγεμά του στο ραδιόφωνο ότι ο κομμουνισμός αποτελεί τον μεγαλύτερο κίνδυνο της χώρας. Οι διαδηλώσεις και οι συγκρούσεις ήταν καθημερινές, ενώ υπήρχε η απειλή της σύλληψης του **Ανδρέα Παπανδρέου** λόγω της υπόθεσης «Ασπίδα». Μέσα σε αυτό το κλίμα η υπόθεση του αγιασμού των υδάτων στο Μικρολίμανο αντί για το Πασαλιμάνι ήταν απλώς άλλη μία αφορμή για να κυθεί αίμα. Την τελετή, όπου παραβρέθηκε ο Θεοδοράκης ως τότε βουλευτής της ΕΔΑ, θα διέκοπτε η επίθεση της Αστυνομίας, κατά την οποία θα τραυματιζόνταν τόσο ο ίδιος όσο και αρκετοί πολίτες. Επιστρέφοντας στο σπίτι του στη Νέα Σμύρνη, ακόμα ταραγμένος από τα γεγονότα και μέσα στα αίματα, ο συνθέτης θα θυμηθεί το θρυλικό χειρόγραφο του Ρίτσου με τη «Ρομιό-

σύνη» που υπήρχε στο πάνω του: «*Τη "Ρομιόσυνη" μου την είχαν φέρει στο σπίτι γυναίκες κρατουμένων πολλά χρόνια πριν. Είχαν περάσει πρώτα από τον Ρίτσο, ο οποίος διάλεξε τα αποσπάσματα από τη δοκιμασία για να μου τα εμπιστευτεί. Όμως τα χειρόγραφα σκεπάστηκαν από άλλα. Χάθηκαν. Ξεχάστηκαν. Ωσπου εκείνη τη στιγμή ένα άγνωστο χέρι -χαρίς να ξέρει κανείς το πώς και το γιατί- τα ανέσυρε και τα ακούμπησε στο πάνω. Είχαν προηγηθεί συγκρούσεις στον Πειραιά με την Αστυνομία. Ο άγριος Ξυλοδαρμός και η κακοποίηση μου είναι γεγονότα που με επηρέασαν βαθιά. Τόσο που μόλις διάβασα τον πρώτο στίχο "Αυτά τα δέντρα δεν βολεύονται με λιγότερο ουρανό", κάθισα όπως ήμουν, λερωμένος με λάσπη και αίματα και συνέθεσα μονορούφι τη "Ρομιόσυνη"*». Όταν την άλλη μέρα την άκουσε ο Ρίτσος, έμεινε άφωνος. Ποτέ άλλοτε δεν τον είδα τόσο χαρούμενο, τόσο συγκλονισμένο, όσο τη μέρα εκείνη στο Κεντρικό, που ήταν γεμάτο με αντιποτασιακούς και ο Γρηγόρης Μπιθκοκότσικς τραγούδησε τη «Ρομιόσυνη», θα πει ο ίδιος στην αφήγηση του (από το βιβλίο «Πού να βρω την ψυχή μου» από τις εκδόσεις Λιβάνη).

Τον Φλεβάρη ο Θεοδοράκης θα παρουσιάσει τη «Ρομιόσυνη» στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, ενώ για πρώτη φορά θα επιχειρήσει να κάνει συναυλία σε ανοικτό χώρο, κάτι πολύ ριθκοκίνδυνο τότε, λίγο αργότερα, στο γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας. «*Τι δεν έκανε η αντίδραση τότε για να εμποδίσει τον λαό να έρθει να μας ακούσει! Εκαιωνιάδες με στολές γύρω-γύρω, σαν μπαμπούλες, για να φοβίζουν. Άλλες*

εκατοντάδες χαφιέδες, για να αναγνωρίζουν και να τρομοκρατούν. Ως και το ηλεκτρικό ρεύμα σταμάτησαν, με αποτέλεσμα να μείνουν στο τούνελ οι σιρμού του Ηλεκτρικού. Εμείς με τον Ρίτσο βγαίναμε απ' τα αποδυτήρια στο γήπεδο, που ήταν ακόμα άδειο. Κοιτάγαμε τον ουρανό και σαν μέλη κάποιου φανταστικού αρχαίου χορού φωνάζαμε μισοαστεία-μισοσοβαρά:
- *Ελα Λαέ! Νικησε Λαέ! Λαέ, δείξε τη δύναμή σου!*
Και από μέσα οι γυναίκες μας να μας μαλώνουν, μίπτους και μας ακούσει κανείς και μας περάσει για τρελούς... φαίνεται όμως πως οι προσευχές μας εισακούστηκαν, γιατί αφηνιδίως το στάδιο γέμισε. Λες και ήταν συνεννοημένοι, όρμησαν όλοι μαζί, γυναίκες, άντρες, παιδιά. Ξεχύθηκαν απ' τα σοκάκια και τα στενά...

Παραμέριον τη φανερά και τη μυστική τρομοκρατία και έγιναν στην αρχή ένα χαρούμενο, πολύβιο πλήθος, που μας γέμισε αγγαλλιασ και αμέσως μετά ένα σιωπηλό, παλλόμενο εορταστικά εκκλυσίασμα. Διψύχνα πρώτα το «Μαυτιχάουζεν» με τη **Μαρία Φαραντούρη** και μετά τη «Ρομιόσυνη» με τον **Γρηγόρη Μπιθκοκότσικ**. Ο **Γιάννης Ρίτσος**, καθισμένος ακριβώς πίσω μου, ρουφούσε τη συγκλονιστική στιγμή με όλους τους πόρους της ψυχής του.
Δεν ήταν μόνο η μουσική, η ποίηση, το τραγούδι. Ήταν προπαντός αυτή η μυστική μέθεξι όλων αυτών των χιλιάδων, που μέσα απ' τη «Ρομιόσυνη» **Ξαναζούσαν** μέσα τους και **Ξαναδημιουργούσαν** ιδεατά το μέγα όνειρο που είχαν όλοι μαζί ζήσει, αφού οι ίδιοι το είχαν πρώτα δημιουργήσει...».

Ο Μίκης Θεοδωράκης με τον Αντώνη Κούφι

Σικελιανός και «Πνευματικό Εμβατήριο» στη Ζάτουνα

Ζάτουνα, 24 Μαρτίου 1969: «*Ήρθε η Άνοιξη. Την υποδέχτηκα με τα "Επιφάνια Αβέρωφ". Με υποδέχτηκαν με νέους περιορισμούς. Βήκα χαρούμενος στο πλατύσκαλο. Πέταξα το πανοφόρι και πήρα τη γλίτσα. "Απαγορεύεται να βγεις έξω σήμερα" μου είπε ο φρουρός. Κάθισα για λίγο μπροστά στην πόρτα. Ένα κύμα από αγανάκτηση με συνεπήρε. Εντόιτος... Είμαι ευχαριστημένος από την δουλειά μου στα ΕΠΙΦΑΝΙΑ...».*

Η μουσική, αυτή ήταν πάντα η μεγάλη, η αστείρευτη δύναμη που κρατούσε ζωντανό τον Θεοδωράκη στις δύσκολες στιγμές. Ενώ η κράτησή του στις Φυλακές Αβέρωφ όπου έγραφε τα «Επιφάνια - Αβέρωφ», σε στίχους Γιώργου Σεφέρη, μέσα σε δύο μόλις ημέρες, τον Ιανουάριο του 1968, αλλά και η Ζάτουνα, όπου έκανε την τελική επεξεργασία του έργου έναν χρόνο αργότερα, ήταν για εκείνον από τις πλέον σκληρές περιόδους της ζωής του. Η πρώτη εκτέλεση έγινε το 1970 στο Παρίσι ενώ ηχογραφήθηκε το 1971 με ερμηνευτή τον Αντώνη Καλογιάννη.

Στη Ζάτουνα συνέθεσε, τον Φεβρουάριο του 1969, και το «Πνευματικό Εμβατήριο», σε ποίηση Αγγελού Σικελιανού, το οποίο ηχογραφήθηκε ζωντανά στη συναυλία που δόθηκε στο Albert Hall του Λονδίνου το 1970, με τη Μαρία Φαραντούρη, τον Αντώνη Καλογιάννη, τον Γιάννη Θεοδόπουλο, τη Συμφωνική Ορχήστρα του Λονδίνου και την ανδρική χορωδία Ουαλών ανθρακωρύχων της New Opera London. Ο Μίκης Θεοδωράκης περιγράφει με χαρακτηριστικό τρόπο: «*Είμαι εξορισμένος στη Ζάτουνα, στο κέντρο της Πελοποννήσου, στο κέντρο της Αρκαδίας. Έξω κινείται. Κάνει φοβερό κρύο. Οι φρουροί μου τουρτουρίζουν. Τους φωνάζω να μπουϊνε μέσα. Τους κερνώ τοπικουδιά. Βγάζουν τις κλαίνες. Κάθονται στο πιάνο και συνθέτουν. Γοιγολώνουν τα μάτια. "Για Άναπαύχτι", μου λένε. Ξαναπαίζω από την αρχή και ξανακερνώ τοπικουδιά. "Παίξε κι άλλο", μου λένε!*

Το μπουκάλι άδειασε. Το χιόνι σταμάτησε... Βγαίνουνε έξω ροδοκόκκινοι, γιομάτοι οινόπνευμα και μουσική... Ανοίγουμε δρόμο στο χιόνι και μπαίνουμε στο καφενείο. - "Γιάννη, κερνώ όλο τον κόσμο", φωνάζω... - "Όμπρός να σηκώσουμε τον ήλιο πάνω από την Ελλάδα", φωνάζει ο φρουρός...»

«Κατασταση Πολιορκίας»

Βραχάτι, 1968. Ο Θεοδωράκης συνθέτει την «Κατάσταση Πολιορκίας» σε ποίηση Ρένα Χατζηδάκη (ψευδώνυμο Μαρίνα). Μόλις είχε αποφυλακιστεί από τις Φυλακές Αβέρωφ. Την Ρένα Χατζηδάκη την είχε δει μία και μοναδικά φορά στους διαδρόμους της Γενικής Ασφάλειας τον Σεπτέμβριο του 1967, ένα μήνα μετά τη σύλληψή του. Το χειρόγραφο του το παρέδωσε η συγκρατούμενη της Χατζηδάκη, Σόββα Ακριτά, και εκείνος το μελοποίησε απευθείας.

Το «Άξιον Εστί»

Κάποιο μεσημέρι, στο όρθιο του Λουμίδι, μπροστά στο Παλλάς, Σεπτέμβριο νομίζω τον '60, με πλσίασε ο Οδυσσεύς Ελύτης. Αφού μου μίλησε για το πόσο αγάπησε τον Επιτάφιο, πρόσθεσε: "Τελείωσα το "Άξιον Εστί", το έργο της ζωής μου, νομίζω. Θα ήθελα να σας το εστέινα κάπου, γιατί κάτι μου λέει ότι θα σας εμπνεύσει...". Αφού τον ευχαρίστησα, έγραψα τη διεύθυνσή μου στο Παρίσι και του την έδωσα».

Ετσι γεννήθηκε το «Άξιον Εστί», το κορυφαίο, κατά πολλούς, έργο της δημιουργίας του Μίκη Θεοδωράκη.

Η πρώτη ηχογράφηση του «Άξιον Εστί» πραγματοποιήθηκε το 1964 με ερμηνευτή τον Γρηγόρη Μπιθικώτση, τον Μάνο Κατράκη στον ρόλο του αφηγητή και τη συμμετοχή του Θόδωρου Δημητρίου και της Χορωδίας της Ελλάδας Βυζαντίου. Το εξόφυλλο του ιστορικού αυτού δίσκου κοσμούσε ένα έργο του Γιάννη Τσαρούχνη. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν στην ηχογράφηση ήταν τεράστιες, καθώς τα στούντιο δεν μπορούσαν να χωρέσουν χορδία, σολίστες και συμφωνική ορχήστρα. Ετσι, η ηχογράφηση έγινε σταδιακά στα στούντιο της Columbia και στο κινηματογραφικό Άλφα.

Ο Μίκης διηγείται χαρακτηριστικά: «*Τη μέρα που γράφαμε τα τραγούδια του "Άξιον Εστί", στο στούντιο της Κολούμπια, θυμάμαι πως είχε έρθει κάποιο σχολείο κι εγώ είπα στα παιδιά να καθίσουν στο πάτωμα ήουκα-ήουκα να παρακολουθήσουν τη φωνοληψία. Οι άλλοι δεν ήθελαν από φόβο μήπως γίνουν θύρφοι, όμως εμένα μου άρεσε που το "Ένα το χελιδόνι" θα γραφόταν οριστικά πάνω στο δίσκο με φόντο την ανάσα και τα κινήματα της καρδιάς των παιδιών. Μπορεί να μην ακουγούνται, όμως ποιος δεν τα αισιάνεται...».*

Οδηγώντας σκάφος στη λίμνη Βαϊκάλ

Με τον Φιντέλ Κάστρο στην Αθήνα

Η γνωριμία με τον Κάστρο και

Ο Μίκης, όπως αφηγείται σε πολλά βιβλία του, τόσο στις διάφορες αυτοβιογραφίες του όσο και στη βιογραφία «Σαλός Θεός» που έγραψε ο Μίκης Ανδρουλάκης (εκδόσεις Πατάκη), όχι μόνο γνώρισε τον Φιντέλ Κάστρο και τον Τσε Γκεβέρα, αλλά και τράβηξε προς τα βουβά με τον αεθέαστο επαναστάτη, φιλερτάντα μάστιγα με την τότε σύνητροφού του, την Τάνια. Αλλά επειδή το πάθος και η επανάσταση είναι αεδιάλυτα συνδεδεμένα, όλα ξεκίνησαν -μεταξύ άλλων- η αρχή μιας υπέροχης φιλίας με τον Κάστρο που έμελλε να κρατήσει για πάντα- το 1962, οπότε προσποή ο Θεοδωράκης στην Κούβα, από την τάρασσα του «Αβάνα Λίμπρε», πρόην «Χίλτον».

Εκει είχαν ενημερώσει τόσο τον Θεοδωράκη όσο και όλους όσοι τον συνόδεσαν ότι θα έπαιζε μια ορχήστρα και ότι θα τους υποδεχόταν η ηγεσία των Επαναστατών, δηλαδή ο Φιντέλ Κάστρο και ο Τσε Γκεβέρα. Αυτό μάλιστα που ακούστηκε πάνω από δύο φορές ήταν το εθνικό τους τραγούδι το «Lune de Miel», δηλαδή το «Honeymoon song», το οποίο το παρουσίασαν περήφανοι στον Έλληνα συνθέτη, λέγοντάς τους ότι το συνέθεσε κάποιος Μεξικανός και ήταν το αγαπημένο του Κάστρο και όλων των Κουβανών. Όταν ο Θεοδωράκης εξομολογήθηκε γελώντας στον Κουβανό ηγέτη ότι το τραγούδι ήταν... δικό του και ήταν κλεμμένο, ο Κάστρο τον αγκάλιασε και ο Τσε τον κάλεσε, αν

ήθελε, να τον συνοδεύσει στα βουβά. Ετσι ο Μίκης θα βρεθεί στο ίδιο τζιπ με τον Τσε στο τμήνι να επιθεωρεί τα αντιεποπαιρική φυλάκια της Σιέρα Μαέστρα! Μάλιστα, όπως αναφέρει στο βιβλίο του ο Μίκης Ανδρουλάκης, 15 χρόνια μετά, ο Κάστρο θα πει στον Χαρίλαο Φλωράκη: «*Ξέρεις, σύντροφε, ότι ο Μίκης έκανε ολόηληνικου ανιάρτικου». Ο Αργεντινός είχε εντυπωσιαστεί, αλλά αν του βγήκε σε καλό στο Κογκό και τη Βολιβία το μάθημα, είναι άλλη ιστορία».*

Ο Μίκης θα επιστρέψει στην Κούβα το 1981 για μια συναυλία στην πλατεία της Αβάνας, όπου θα ζήσει από τον δήμαρχο της πόλης να πιάσουν για πρώτη φορά οι καμπίνες

23

ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ / ΚΥΡΙΑΚΗ 5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2021

Ο εμβληματικός «Επιτάφιος» και το συγκλονιστικό «Μαουτχάουζεν»

Ο Μίκης Θεοδωράκης με τον Μανώλη Χιώτη και τον Γρηγόρη Μπιθικώτση στην ηχογράφιση του «Επιτάφιου»

Παρίσι 1958. Ο φοιτητής Μίκης, περιμένοντας μέσα σε ένα πράσινο Opel τη Μυρτώ να γυρίσει από το μπακάλικο, διαβάζει κάποια ποιήματα που του έχει στείλει ο Γιάννης Ρίτσος από την Ελλάδα. Είναι ο εμβληματικός «Επιτάφιος» με τα «Μέρα Μαγισιά», «Να 'χα τ' αθάνατο νερό», «Πού πέταξε τ' αγόρι μου» κ.α. Ο ποιητής έχει ερμηνευτεί αυτούς τους στίχους χρόνια πριν, το 1936, όταν βλέπει στο εξώφυλλο του «Ριζοσπάστη» τη φωτογραφία μιας μάννας να θρηνεί πάνω από το άψυχο σώμα του παιδιού της. Ηταν ο Τάσος Τούσης, που έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια απεργίας των καπνεργατών.

Ο Θεοδωράκης συγκλονίζεται από την πρώτη κιόλας ανά-

γνωση. Επιστρέφει στο σπίτι και παρασυρμένος από ένα ασυγκράτητο κύμα έμπνευσης, μελοποιεί τα περισσότερα μέσα σε ένα απόγευμα. Στέλνει ένα αντίτυπο στον Μάνο Χατζιδάκι κι εκείνος προθυμοποιείται να τα ενοχρηστρώσει και να τα ηχογραφήσει με τη Νάνα Μουίσχορη. Ο δίσκος κυκλοφορεί τον Αύγουστο του 1960 από τη Fidelity. Οι καθ' όλα όμορφες και λυρικές ερμηνείες της Μουίσχορη όμως δεν καλύπτουν το επαναστατικό συναίσθημα που επιθυμεί να προσδώσει στο έργο αυτό ο συνθέτης ο οποίος ανακαλύπτει πολύ σύντομα τον ιδανικό ερμηνευτή του στο πρόσωπο του Γρηγόρη Μπιθικώτση. Ο «Επιτάφιος» ηχογραφείται ξανά και επανακυκλοφο-

ρει, στη νέα του ερμηνευτική, σχεδόν έναν μήνα μετά τον πρώτο δίσκο. Οι συγκρίσεις είναι αναπόφευκτες αλλά και άδικες συνάμα. Γιατί, όπως εύστοχα είχε περιγράψει ο ίδιος ο Μίκης, η Μουίσχορη «περιέγραψε ένα επιτάφιο λυρικό, αδελφίς σε αδελφό και αγαπημένις σε αγαπημένο, παρά μάννας σε γιο», ενώ ο Μπιθικώτσης «που είχε πολύ υποφέρει και πιο πολύ ελπίσει, με φωνή λεβέντικη και φωτεινή θα 'κανε αυτές τις προσωπικές, τις ατομικές ελπίδες, παλλαϊκά τραγούδια». Κι αυτό ακριβώς συνέβη.

Το έργο κατακτά, πολύ σύντομα, τις καρδιές όλων, ανοίγει μια νέα εποχή στο έντεχνο λαϊκό μας τραγούδι: αψηγάδιστος στίχος, αστραφετή μουσική. Η

Ελλάδα σε όλο της το μεγαλείο! Από τους υπόλοιπους κύκλους τραγουδιών το συνθέτη ξεχωρίζουν «Ο Ηλιος και ο Χρόνος», σε στίχους και μουσική του ίδιου, που γεννήθηκε μέσα σε ένα κελί της οδού Μπουμπουλίας, τα «Δεκαοκτώ λαντρούγδα της πικρής πατριδας», σε ποίηση Γιάννη Ρίτσου και φυσικά το «Μαουτχάουζεν», που στηρίχθηκε στο ομώνυμο, συγκλονιστικό έργο του Λάκωβου Καμαβέλλη, το οποίο εξιστορεί τον έρωτα δύο κρατούμενων σε γερμανικό στρατόπεδο. Το περίφημο «Άσμα ασμάτων», με τη μοναδική ερμηνεία της Μαρίας Φαραντούρη θα μείνει στην Ιστορία ως το πιο απειγωμένο ερωτικό τραγούδι όλων των εποχών.

Αποθεωτική υποδοχή του Μίκη Θεοδωράκη μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1974 (αριστερά). Με τον Πάμπλο Νερούδα και τη σύζυγό του Ματίλντε στο Παρίσι, μετά από πρόβα για το «Canto General» (επάνω)

τον Τσε

του καθηδρικού στο κατάλληλο σημείο του «Canto General». Όπως αφηγείται χαρακτηριστικά ο Μίκης Ανδρουλάκης στο βιβλίο του: «Όταν άρχισαν να χτυπούν αναστάσιμα οι καμπάνες ο Κάστρο πετάχτηκε όρθιος με το περιστρόφο στο χέρι, οι φρουροί πήραν θέσεις, συναγεμιάς στην πλατεία, όλος ο κόσμος αναστάτος. Νόμιμα ότι είχε ξεσπάσει αντεπαναστατικό πραξικόπημα, αφού οι καμπάνες είχαν μείνει σιωπηλές επί τρεις δεκαετίες. Ο Μίκης με γέλια από την εξέδρα τους καθιστούσε, φοβάται μην προβολήσουν τους ανθρώπους στο γιγάντιο καμπαριό και σπεύδει να αγκαλιάσει τον Κάστρο, που κι αυτός τώρα γέλι. Είναι η κλασική φωτογραφία τους».

Βασισμένος στο ίδιο μουσικό ύψος με το «Άξιον Εστί», ο Μίκης Θεοδωράκης έγραψε κι άλλα ορατόρια που αποδείχθηκαν έργα-σταθμίοι. Ανάμεσά τους λάμπει το «Canto General» σε ποίηση του νομπελίστα Χιλανού ποιητή Πάμπλο Νερούδα. Το έργο ξεκίνησε να γράφεται κατά την περίοδο της δικτατορίας όπου ο Θεοδωράκης βρισκόταν στο Παρίσι. Ο ποιητής είχε επισκεφτεί τον συνθέτη, είχε ακούσει τη σύνθεση του πρώτου μέρους και είχε συμφωνήσει, το 1973, έναν χρόνο μετά την ολοκλήρωση του έργου, να γινόταν στη Χιλή μια συναυλία αφιερωμένη στον αγώνα του ελληνικού λαού κατά της δικτατορίας. Η συναυλία αυτή δεν έγινε ποτέ, καθώς ο δικτάτορας Πινοσέτ κυριάρχησε στη Χιλή και την έπνιξε στο αίμα. Οι δύο λαοί βίωσαν τις ίδιες τυραννίες.

Το έργο βέβαια ολοκληρώθηκε, δυστυχώς χωρίς ο Νερούδα να το ακούσει ποτέ ολοκληρωμένο, αλλά η συναυλία έγινε χρόνια μετά στην ελεύθερη Χιλή πάνω από τον τάφο του ποιητή. Ακόμα και σήμερα παραμένει ένα σύμβολο επίκαιρο εκτός από ιστορικά σημαίνον. Πάντα συναισθηματικό και γεμάτο ενέργεια, όπως ήταν ο ίδιος ο Νερούδα και όπως ήταν και ο Θεοδωράκης.

«Πέρασαν λίγες εβδομάδες ή μέρες, δεν θυμάμαι, και βρισκόμασταν στο Μεξικό, όταν μάθαμε την καινούργια συμφωνία: ΠΕΘΑΝΕ Ο ΝΕΡΟΥΔΑ. Την ίδια μέρα πήραμε μέρος στην τεράστια πορεία διαμαρτυρίας στο κέντρο της πόλης και από το ίδιο βράδυ εγκαινιάσαμε στο θέατρο της Όπερας μια καινούργια σειρά συναυλιών αφιερωμένων τόσο στην Ελλάδα - που υπήρχε ακόμα η Χούντα - όσο

Ο Νερούδα και το «Canto General»

και στη Χιλή, και πιο ειδικά στη μνήμη του μεγάλου ποιητή και επαναστάτη», διηγούνταν συγκινημένος ο Μίκης Θεοδωράκης.

Το «Canto General» ηχογραφήθηκε ζωντανά το 1975 στην ιστορική συναυλία που δόθηκε στο Στάδιο Καραϊσκάκη. Ερμηνευτές ήταν η Μαρία Φαραντούρη και ο Πέτρος Πανδής, ενώ συμμετείχαν η Εθνική Χορωδία της Γαλλίας, τα κρουστά του Στραβούργου, οι σολίστ Αλμπέρτο Νισόμαν, Ντόρα Μπακοπούλου, Ευάγγελος Ασμηκακόπουλος, Λίζα Ζόν και λαϊκά ορχήστρα αποτελούμενη από τους Γιάννη Διδίλη, Λάκη Καρνέζη και Χρήστο Κονσταντίνου. Το έργο παιχτηκε επίσης σε πολυάριθμες συναυλίες σε ολόκληρο τον κόσμο, από το Παρίσι, τις Βρυξέλλες, το Μόναχο και το Βερολίνο μέχρι μέχρι την Αθήνα και τη Νικαράγουα.

Κάθε σκόλη και γιορτή, κάθε Σαββατόβραδο και Κυριακή πρωί, πριν τα ματς, στη γεπιτονιά μας γίνονταν μαζικές, παπτικά υπερδεμένες αυτοσχέδιες συναυλίες με λαϊκά από 45άρια δισκάκια, σπανίως από 33 στροφών βινύλια. Κάθε σπίτι και δικό του άσμα και ξανά από την αρχή η βελόνα του πικάπ. Ξετρώπιωναν νότες από μικρά πικάπ, περνούσαν από παράθυρα, αυλόθυρα και μπαλκόνια, για να γίνουν αδιαμεσολάβητα το παπτικό φόντο του περιχαρακωμένου από λούσα αθηναϊκού τοπίου που μας δόθηκε, που γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε στη δεκαετία του '60. Αντιχούσαν οι τόκοι συγκροδίες, αντιλαλούσαν τα σοκάκια ρεφρέν, πλημμύριζαν οι μικρές πλατείες μελοποιημένη ποίηση. Ξαν να ανασταίνονταν ο τόπος από τα ακούσματα και σαν να μεθούσε με τις φωνές του Μπιθκότοπ, του Καζαντζιδη, της Μαρινέλλας, της Λίνας, της Πώτας Λύδια, της πενιές του Χιώτη, του Καρνέζη, του **Καρμπεσίτη, του Κώστα Παπαδόπουλου**. «Γονιά γονιά», «Στράτα τη στράτα», «Βράχο βράχο», «Σαββατόβραδο», «Δραπετσώνα», «Τι θέλεις απ' τα νιάτα μου», «Στρώσε το στρώμα σου για δσο», η «Μαργαρίτα η Μαργαρά», «Βάρκα στο γαλό», η «Μυρτιά», το «Περιγιάλι», «Βρέχει στη φτωχογειτονιά» και άλλα ακόμη, όλα του Μίκη. Αν υπήρχε Θεοδωρακικό-πολη, θα έπρεπε χαρτογραφηθεί ως τέτοια η δική μας γεπιτονιά εδώ και 60 τόσα χρόνια. Τα τραγούδια του μας ταξίδευαν. Και έμοιαζε να ήταν ο ίδιος ο Θεοδωράκης σαράντος παρών κοντά μας σαν σε σύμψαν παράλληλο. Δεν ήταν μόνο τα τραγούδια του, συντρόφευε και τις κουβέντες μας. Ο Μίκης το ένα, ο Μίκης ετούτο, ο Μίκης το άλλο, ο Μίκης το παράλο. Ξαν να το Ξέραμε. Ο πατέρας μου το είχε δει στη Λέσχη της ΕΠΟΝ, Ακαδημίας και Κριεζώτου, την άνοιξη του 1945 και καμάρονε. Ένας μπάριμπος μου έκανε εξορία μαζί του πρώτα στην περιοχή Χριστού και μετά στην Ακαμάρα της Ικαρίας το 1947-48 και είχε να το λέει. Μια θεία μου που έμνε απέναντι από το σπίτι του αδελφού του Γιάννη στο Νέο Ψυχικό παινεύονταν πως τον γνώριζε. Κορδιωνόταν και ο φοπιτής, μέλος της Νεολαίας «Λαμπράκη», που νοίκιαζε δωματάκια στην αυλή μας πως τον είχε συνοδεύσει στη χαροκαμένη μάνα του δολοφονημένου **Σπήρη Πέτροβι** στη συνοικία μας στο Κολωνό.

Στο γήπεδο της ΑΕΚ

1966. Πήγαινα στο Δημοτικό, με κοντά παντελόνια, όταν έφτασε η ώρα να τον δω από κοντά. Δευτέρα, απόγευμα, εργάσιμη μέρα, ντόλα καλοκαίρι, στην κάρφα του Ιουλίου κατεβήκαμε στον σταθμό του Ηλεκτρικού στον Περισσό. Πέρασαμε πεζοί ένα Ξεραμένο ρέμα και φτάσαμε στο γήπεδο της ΑΕΚ στη Νέα Φιλαδέλφεια. Εκεί θα δινόταν η πρώτη λαϊκή συναυλία του Θεοδωράκη σε ανοικτό χώρο. Μπήκαμε. Μισοάδειες κερκίδες. «*Θα ήρθαμε ναρίς*». Εγώ θαύμαζα τους ηλεκτρικούς προβολείς του γηπέδου. Τα υπόλοιπα ήταν μείγμα παιδικής καχυποψίας και αναπομνησσίας. Περιμένα να δω τον Νεστορίδη να τρέχει στο χορτάρι και έβλεπα να βαδίζει ο **Μάνος Κατράκης**. Σιγά-σιγά ο κόσμος πύκνωσε. Μπήκαν πρώτα οι αντιστασιακοί, μετά όρμησε η νεολαία και στο τέλος -σαν να περιμένα κάποιο σύνθημα- μπουκάρισαν μαζικά άνδρες, γυναίκες, παιδιά, εργατικές οικογένειες και μικρονοικοκυρδες. Τίγκα. Στη σκηνή ο Μίκης φώναζε στεντόρεια «*εμπρός, λαέ, μη φοβάσαι, λαέ, δείξε τη δύναμή σου*». Στη άλλη άκρη ο ποιητής **Γιάννης Ρίτσος** καθιστός σε μια Έλληνη καρέκλα καφεενείου άναβε το ένα τσιγάρο με τη γόπα του προηγούμενου. Μετά ξεκίνησε η συναυλία. Μπιθκότοπος, Φαραντούρη, Πουλόπουλος, Μπτροπάνος, και μεγάλη χοροδία, με τις φωνές τους έκαναν να πάνονται εκκωφαντικά τα τέρσστα μεγάφωνα. Το ρεπερτόριο περιελάμβανε τις συνθέσεις της «Ρωμιούσιν» και του «Μαουσικάουζεν». Φρεσκογραμμένα έργα αμφότερα. Το γήπεδο δονούσαν. Χερροκροτήματα, επιειφημίες, κάποια συνθήματα που δεν τα έπιανα. Ελάχιστα άλλωστε καταλάβαινα από παλατιανές ιντριγκες και υπονόμησης της Δημοκρατίας. Όσο για τα τραγούδια, τα περισσότερα άγνωστα, δεν με ενθουσίασαν, εκτός από εκείνα τα επικά «*Εκεί στη σκόλα την πλατιά...*», «*Όταν σφιγγουν το χέρι*» «*Σόπα όπου να 'ναι θα σημάνουν οι καρμπάνες*», στον ρυθμό τον οποίον συντονιζόταν το παλλόμενο πλήθος.

Ξταν επιστροφή με το Ξύλινο βαγόνι του Ηλεκτρικού ο

Ο μαέστρος που μάγευε στις γειτονιές τα πλήθη

Ένα νοσταλγικό οδοιπορικό αναμνήσεων μέσα από τα τραγούδια, τις συναυλίες και τις διηγήσεις του ίδιου του Θεοδωράκη. Από τη συναυλία του '66 στη Νέα Φιλαδέλφεια, στη Θεσσαλονίκη της Μεταπολίτευσης και μια αποκαλυπτική συνέντευξη που δεν δημοσιευτηκε ποτέ

Με τη Μελίνα Μερκούρη στο Εξωτερικό, την περίοδο της δικτατορίας

πατέρας μου σχολίαζε: «*Καπιλιηκτικά τραγούδια, αλλά λαϊκό ορατόριο σαν τον "Επιτάφιο" δεν είναι*». Παρένθεση. Όταν ο ρηζακέλευθος και πρωτοπόρος Μίκης μελοποίησε τον «Επιτάφιο» του Ρίτσου και ξεκίνησε τις πρόβες με τον Μπιθκότοπ στη φωνή και τον Χιώτη σολίστ στο μπουζούκι, γυρίζει σε μια φράση ο πρώτος στον δεύτερο και του λέει: «*Πάμε να φτίγουμε, ρε Μανώλη. Να τραγουδάω τώρα "που πέταξε τ' αγόρι μου που πήγε, που μ' αφήνει". Θα ξεφλιτστούμε!*». Για να λάβει άμεσα την απάντηση: «*Όσα, ρε Γρηγόρη, προχώρα, λόγια είναι*». Κάπως έτσι ο Μίκης Θεοδωράκης έδωσε στην ποίηση λαϊκό ήχο, στίχοις τη μια πλάι στον άλλο, την έκανε τραγούδι και χορό, συνάντησε τους απίλους ανθρώπους, εκείνοι δόθηκαν στο έργο με τη σειρά τους και το τραγουδούσαν τα χείλια κάθε Έλληνα. Κλείνει η παρένθεση. Εκείνο το βράδυ αποκαμωμένος, αλλά με την αίσθηση ότι είχε δει και ακούσει κάτι μεγαλειώδες, σχεδόν κομηθηκα πάνω στο πάτο του φαγητού στην κουζίνα. Και «*για σας περβόλια, για σας ρεματιές*». Πολύ αργότερα θα μάθαινα ότι αυτοί οι στίχοι ήταν γραμμένοι από τον νομπελίστα **Οδύσσεια Έλση**, τον ποιητή του «*Άδων Εοτι*». Αργότερα και ο πατέρας μου άλλαξε γούστα. Αναγόρευσε τη «Ρωμιού-

νη» σε κορυφαίο έργο του μεγάλου μουσικού δημιουργού. Αλλά ήταν μάλλον αργά για μετάνοιες. Μας είχαν πιο παπώσει τα τανκς της χούντας. Χάσαμε και τον Μίκη. Φυλαχθέντες από τα μπουντρούματα των βουσανιστηρίων και τις ορεπένες εκπομπές στο Εξωτερικό. Τα τραγούδια του, όμως, τα ακούγαμε κρυφά.

Μετά τη δικτατορία

1975. Μεταπολίτευση. Οκτώβριος μήνας. Φοιτητής στη Θεσσαλονίκη. Στο Παλιό ντε Ξπορ θα κατέβηκε ο Μίκης για συναυλία. Είχαν προηγηθεί ήδη δύο συγκλονιστικές συναυλίες στο στο στάδιο, τότε «*Καραϊσκάκι*» και στη «*Λεωφόρο*». Στη Νύφη του Θερμιακού ζήτησε τότε ομάδες συνοδείας από τις Νεολαίες των κομμάτων της Ενωμέννης Αριστεράς, με την οποία κατέβηκε ως υποψήφιος βουλευτής στις εκλογές του 1974, αλλά δεν κατάφερε να εκλεγεί. Τα χουντικά «*σταγονίδια*» ήταν ακόμη νοπιά και ποιος Ξερε πι τραυματικές μνήμες κουβαλούσε ο ίδιος από τη δολοφονία Λαμπράκη στην ίδια πόλη 12 χρόνια νωρίτερα. Προθυμοποιήθηκα να συμμετάσχω από τους πρώτους. Και έπινα μια συναρπαστική μουσική εμπειρία επί

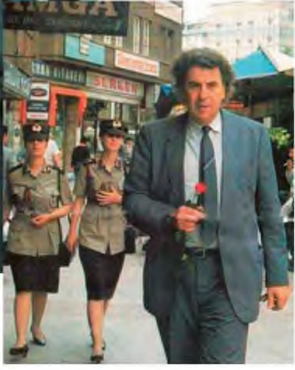

Με τον Οδυσσέα Ελύτη, τον Γιάννη Ρίτσο και τον Μάνο Κατράκη

χειραφία και ακαταπόντος μαζεύει τις βάλτσες του από το ξενοδοχείο και τραβεί για το αεροδρόμιο στο Σέδες.

Η «εξομολόγηση»

Τέλη της δεκαετίας του '80 τον Ξανθοσύνταξο, δημοσιογραφικά αυτή τη φορά. Είχα την «έμπνευση» να του ζητήσω να μου μιλήσει για τη μουσική του στον κινηματογράφο ώστε να γράψω ένα άρθρο σε περιοδικό. Το Internet εκείνη την εποχή ήταν στα σπάργανα και ξεστραβώθηκαν ψάχνοντας σε βιβλιοθήκες για να ανασύρω τη σχετική φιλμογραφία. Δεν ήταν μόνο ο διεθνώς αναγνωρισμένος «Άλξιν Ζορμπάς» του Μιχάλη Κακογιάννη. Ήταν, επίσης, η περίοδος όπου ο αενάως πολυσχολος αλλά με ατεμάχιστες προτεραιότητες Μίκης έγραφε ακατάπαστα μουσική και βιβλία, ετοίμαζε δίσκους και περιοδείες, ενώ ταυτόχρονα παρέμενε αφοσιωμένος στα πολιτικά του ιδανικά σε ένα πολύπλοκο δικαστικό, τότε, σκηνικό για τη χώρα. Με τη διαμεσολάβηση ενός κοινού φίλου και γείτονά του με δέχτηκε στο σπίτι του. «Μισή ώρα», του είπα, Ε, λοιπόν, κάθισα με τον υπέροχο αυτό φιλικό οικοδεσπότη και γοπευτικό συνομιλητή 3,5 ώρες με θεά την Ακρόπολη. Και ξεκινήσαμε τη συζήτηση. Στα πλαίσια του «Z» και την «Κατάσταση Πολιορκίας» του Κώστα Γαβρά κολούσαν αβίαστα οι εγχώριες πολιτικές εξελίξεις και τα παγκόσμια κινήματα, στις σκηνές της «Φαίδρας» του Ζιλ Νταουσέν η κουβέντα ξέφυγε, λόγω Μελίνας, στον ελληνικό πολιτισμό και τις προοπτικές του. Παρομοίως στις οσέκάν του «Σέρπικο» του Σιντνεί Λιούμετ το θέμα διακλαδίστηκε με την αποξένωση, το κράτος δικαίου και τις δυνάμεις ασφαλείας, με τη «Συνοικία το Ονεϊρο» του Αλέκου Αλεξανδράκη η συνομιλία μας ξεστράτισε προς τις προνοιακές ελλείψεις και την περιθωριοποίηση, με το «Το Μπλόκο» του Αδωνι Κίτρου και τον «Άνθρωπο με το Γαρίφαλλο» του Νίκου Τζίμα ο νοητικός στροβιλισμός ακοιμήτισε τον νασιόμο τον δωσιολογισμό, τη μετεμφυλιακή περίοδο. Ο Μίκης, με την τεράστια μνήμη, ήταν αναλυτικός στις διατυπώσεις του. Σουρούπωνε, η κασέτα των 90 λεπτών στο μαγνητόφωνο είχε ώρα τελειώσει, ενώ είχα ξεπεράσει κάθε όριο φιλοξενίας.

Ο Μίκης Θεοδωράκης με τον Μάνο Χατζιδάκι. Δεξιά με ένα γαρίφαλο στο χέρι κατά τη διάρκεια επίσκεψής του σε χώρα του ανατολικού μπλοκ

δύο μέρες. Συναντήσεις δεν είδα, καθώς επί 12ωρο τριγύριζα στα παρασκήνια, στον περιβάλλοντα χώρο του κλειστού γηπέδου, στις άδειες κερκίδες πριν τη εκδήλωση. Παρακολούθησα όμως από κοντά τις πρόβες. Και θαύμασα έναν πληθωρικό μουσουργό στα ντουζένια του. Ενθουσιώδης, ορεξάτος, αναζωογονητικός, παθιασμένος, αυστηρός, φιλόγερός, μεταδοτικός, αεικίνητος. Ντυμένος με ολόμαυρα ρούχα, με ακατάστατα μακριά μαλλιά, διπύθνη με απλωμένα σαν φτερούγες ασετού χέρια την ορχήστρα, έπαιζε βιρτουόζικα στο πιάνο, καθοδηγούσε ερμηνευτικά τον Καλογιάννη, τον Πανδή, τη Φαραντούρη, ενώ τραγουδούσε και ο ίδιος α καπέλα. Στην παλλόμενη εσωτερικά απαγγελία του «Μιλώ» του ποιητή Μανώλη Αναγνωστάκη η ορχήστρα έμεινε σιωπηλή σαν σε εκκλήσιασμα, ενώ με την εμφανή ψυχική του διέγερση σαν να ανατρίκασαν και τα τσιμέντα. Τόσος δυναμισμός και τόση ενέργεια. Το ρεπερτόριο, μεταξύ άλλων, περιελάμβανε και μεγαλόπνοια μελοποιημένα αποσπάσματα του ποιητικού έργου του Χιλανού νομιπέλιστα *Πάμπλο Νερούδα* «Canto General». Καταχειροκροτήθηκαν το «Los Libertadores» και το «Vienen Los Pajaros» από ένα συγκινημένο κοινό καθώς δεν

ήταν μακριά, μόλις δύο χρόνια πριν, η κατάλυση τη δημοκρατίας στη Χιλή από τη χούντα του Πινοσέτ. Μετά την τελευταία παράσταση κατευθύνθηκε ανεξάνυλτος, ύστερα από επίπονη ένταση, σε ένα ταβερνάκι στην Κάτω Τούμπια μαζί με μια μικρή παρέα. Πήγαμε κι εμείς. Σταθήκαμε έξω στην αυλή, καπνίζαμε και μιουλιάζαμε καθώς έβρεχε ο Θεός με το Θεό. Πετάχτηκε ξαφνικά φωνάζοντας ο Μίκης στην εξόπορτα, μας μάζεψε οσεδόν με το ζόρι, μας κάθισε σε αντικριστό τραπέζι και παράγγειλε να φάμε. Τον βλέπαμε και τον ακούγαμε από κοντά αλλά με κάποιο δόξος να εξιστορεί με τον χειμαρρόδη λόγο του περιστατικά από τις μέχρι τότε περιοδείες του στον κόσμο. Από το Λένινγκραντ στο Μεξικό, από την Τασκένδη στο Μοντεβιδέο, τη συνομιλία στο Ισραήλ και τις διαμεσολαβήσεις του για τους Παλαιστίνιους. Μίλαι ακόμα για το γεύμα του στο Σαντιάγο με τον μαρξιστή γιατρό, πρόεδρο τη Χιλής, Σαλβαδόρ Αγιέντε, και αργότερα πετάει στον Γιώργο Σεφέρη, στη μουσική που έγραψε για την «Αντιγόνη» του και το μπαλέτο του Covent Garden - και άλλα πολλά που δεν συγκρατώ. Κοντεύουν χαράματα όταν ο οικουμενικός Μίκης μας αποχαιρετά με ζεστή «συντροφική»

Νίκου Τζίμα ο νοητικός στροβιλισμός ακοιμήτισε τον νασιόμο τον δωσιολογισμό, τη μετεμφυλιακή περίοδο. Ο Μίκης, με την τεράστια μνήμη, ήταν αναλυτικός στις διατυπώσεις του. Σουρούπωνε, η κασέτα των 90 λεπτών στο μαγνητόφωνο είχε ώρα τελειώσει, ενώ είχα ξεπεράσει κάθε όριο φιλοξενίας. Δυστυχώς το άρθρο που έγραφα δεν δημοσιεύτηκε ποτέ. Τσάμπα πήγε ο κόπος. Το περιοδικό για το οποίο προοριζόταν, έκλεισε. Πήρα κάμποσες αρνητικές απαντήσεις όπου αλλού το πρότεινα. Οι εποχές άλλαζαν ραγδαία. Καλού κακού, το αποθήκευσα σε μια δισκέτα διαμέτρου 3,5 ιντσών, την έβαλα σε ένα συρτάρι που δεν άνοιξε για χρόνια και χάρθηκε μαζί με το περιεχόμενό του σε κάποια μετακόμιση. Από εκείνη τη συνάντηση έμειναν μόνο οι νοστολγικές αναμνήσεις, που εν τέλει είναι μια άλλη χώρα, καθώς και η παγίως ακατανόητη αίσθηση ότι ο Μίκης, με την τόσο γεμάτη ζωή, δεν είναι θνήπτος. Σίγουρα, όμως, φεύγοντας αναπότρεπτα από τη ζωή καταβάζει ιστορικά ρόλα και ο 20ός αιώνας. Αλλά τώρα που το Ξανθοσκέφτομαι, και όχι ως παρηγοριά, με την ανεκτίμητη παρακαταθήκη του στον πολιτισμό μας το τεράστιο έργο του τουλάχιστον δεν περάσει στη λήθη. Θα μείνει αιώνιο.